

הקידוש

הרב אריה שטרן

הקידוש על היין בליל שבת הוא בלא ספק אחד מן הסמלים הבולטים של השבת בבית היהודי, ואף כי יש רבים שאינם שומרים על כל הלכות שבת, בכל זאת הם מקפידים לקדש על היין ומצהירים בזה ששייכים הם לעם שהוא "מקדש שביעי"¹. בדברים דלהלן יובאו כמה שיטות בעניין הגדרת המצוה הזאת, והגם שנקודת המוצא שלהן היא הלכתית, הרי כבר למדנו מדברי מרן הרב זצ"ל ב'אורות הקודש' שלכל הלכה יש תוכן אגדי פנימי.

הסוגיה המרכזית שעוסקת בהלכות קידוש נמצאת בפרק ערבי פסחים². שם דורשת הגמרא: "זכור את יום השבת לקדשו" – זכרהו על היין.

מכאן אפשר להסיק שתי מסקנות ושתייהן צריכות תלמוד: האחת – שיש מצות עשה לקדש את השבת, והשנייה – שיש לעשות את הקידוש על היין.

בעניין המסקנה הראשונה אפשר לכאורה לשאול מדוע ציוותה עלינו התורה לקדש בכלל את השבת, וכי שייך לומר שצריכה היא לקידוש שלנו, והרי כבר נתקדשה מששת ימי בראשית, כמו שנאמר³: "ויברך אלוקים את יום השביעי ויקדש אותו"?

בעל כורחנו צריך לומר שהשבת אכן אינה חסרה את הקידוש שאנו עושים, ועניין הקידוש הוא בצורך שלנו, כמו שכותב ספר החינוך⁴, שנצטוונו לומר דברים ביום השבת, בכניסתו וביציאתו, כדי שנתעורר מתוך זה לזכור את גדולת היום.

בעניין המסקנה השנייה, הקובעת שיש לקדש על היין, התפתחה מחלוקת בין גדולי עולם, והשאלה שעמדה לפניהם הייתה היכן נרמז בפס' שזיכרון השבת תלוי ביין.

מחד גיסא, רבים סוברים שאין חיוב מדאורייתא לקדש על היין דווקא, וזוהי רק תקנת חכמים. לדעתם הדרשה הנזכרת בסוגיה אינה דרשה גמורה, ומובאת רק כאסמכתא לתקנת חכמים.

מאידך גיסא, אחרים סוברים שאכן יש חיוב מדאורייתא לעשות את הקידוש על היין. הם כמובן מסתמכים על המשמעות הפשוטה של הדרשה המובאת בגמרא. בנוסף, הם מביאים ראיה מגמרא אחרת⁵, שם הגדירו את מצות הקידוש על היין כמצוה שמושבעים עליה מהר סיני, כלומר שזו מצוה מדאורייתא.

1. מתוך תפילת עמידה של שבת. 2. פסחים קו, א. 3. בראשית ב, ג. 4. מצוה לא. 5. נזיר ג, ב.

הסוברים שאין חיוב מדאורייתא לקדש על היין מביאים ראייה ממסכת שבת⁶, שם נאמר, שמי שיש לו מעט כסף, יעדיף את הדלקת הנרות ויותר על הקידוש. משמע שאין חיוב מן התורה לקדש על היין, שהרי אילו היה בזה חיוב מן התורה לא סביר שתבוא מצוה דרבנן של הדלקת נרות ותדחה מצוה מן התורה של קידוש על היין. הוכחה אפשרית אחרת היא ממה שלמדנו במסכת פסחים⁷, שאפשר לעשות מלכתחילה קידוש על הפת, ואם כן משמע שאין חיוב מוחלט לעשות את הקידוש על היין. הוכחות אלה נידונות על ידי הרשב"א באחת מתשובותיו⁸, והר"ן במסכת שבת⁹, ומתוך דבריהם מתבררות שתי השיטות הנזכרות כדלהלן:

לפי שיטה אחת יש אכן הוכחה שאין מצוה מן התורה לקדש על היין. לפי השיטה השנייה צריך לומר שיש אמנם מצות קידוש השבת מן התורה, אך המצוה עצמה אינה מחייבת קידוש דווקא ביין ואפשר לקיימה גם בפת אם היא חביבה יותר. בדרך זו מובן איך אמרו שיקדים את הנר ליין, שכן אף אם יעשה זאת לא יפסיד את המצוה של הקידוש ויוכל לקיימה בפת. ברם, לעצם העניין עדיין נותרה השאלה היכן מצינו רמז בפס' שיש צורך לקדש על היין או על הפת. כדי לענות על כך נביא את מה שכותב ספר 'הפרדס'¹⁰, שהחיוב הזה מבוסס על הפס' "וקראת לשבת עונג" שהוא כעין פירוש למצות זיכרון השבת, ובא ללמדנו שזו צריכה להיעשות מתוך עונג, דהיינו ביין או בפת.

לפי השיטה הראשונה, הסוברת שהמצוה לקדש על היין אינה מדאורייתא, צריך לומר שחכמים תיקנו שיצרף את ברכת היין לברכת הקידוש כדרך שתיקנו בברכות אחרות, כמו בברכות הנישואין ובברית מילה. והטעם לכך, שהוספת כוס של ברכה נחשבת לסימן של חשיבות וכבוד.

אמנם יש לציין שהסבר זה מתאים במיוחד לשיטת רבנו תם אשר סובר שאין מקדשים כלל על הפת, וממילא יוצא שמקדשים רק על היין, ממש כמו בכל הברכות שיש בהן כוס של ברכה ולא שמענו שיש גם פת של ברכה.

שאלה אחרת שטעונה בירור נוגעת לעצם הצורך לעשות קידוש בבית על היין לאחר שכבר קידשו את השבת בתפילה בבית הכנסת בברכת "מקדש השבת".

בעניין זה שוב יש להבחין בין שתי השיטות הנזכרות. אם המצוה מן התורה כוללת את היין, הרי זה מובן שאין יוצאים ידי חובה בקידוש שבתפילה. אבל אם המצוה מן התורה אינה כוללת את היין, הרי השאלה מתחזקת – מדוע אין יוצאים ידי חובת קידוש כבר בתפילה?

6. שבת כג, ב. 7. פסחים קו, ב. 8. שו"ת הרשב"א ח"ד, רצה. 9. בדפי הרי"ף י, א. 10. ס' קב.

אכן צריך לומר שבאמת מצינו בדברי כמה מרבתינו, כמו בא במגן אברהם¹¹, אשר מסכימים לרעיון הזה שיוצאים ידי חובת הקידוש מדאורייתא בברכה שאומרים בתפילה, והם מפרשים שהקידוש על היין בא כתוספת מדרבנן, ואין כאן מקום להאריך במשמעותה של קביעה זו ובנפקא מינה היוצאת ממנה.

עם זאת ישנה אפשרות לחזור ולומר שעדיין מקיימים מצוה מן התורה כאשר מקדשים על היין, משום שיש בנוסח הקידוש שעל היין, מה שאין בנוסח הקידוש שבתפילה והוא זיכרון יציאת מצרים. ומבואר בגמרא במסכת פסחים בשם רב אחא בר יעקב¹², שצריך להזכיר בקידוש את יציאת מצרים, וממילא מתקבלת המסקנה שאין יוצאים ידי חובת קידוש בברכה שבתפילה.

ברם, מסקנה זו עצמה טעונה הסבר. אדרבה, צריך להבין מדוע באמת אין מזכירים את יציאת מצרים בתפילה אלא רק בקידוש שעל היין? שאלה זו מביאה אותנו לעיון והתבוננות בנוסח של זיכרון השבת בעשרת הדיברות, שכן זהו אחד ההבדלים בין הנאמר בפרשת 'יתרו' לבין הנאמר בפרשת 'ואתחנן'.

בעוד שבלוחות הראשונים הזיכרון מכוון רק לבריאת העולם, הרי בלוחות השניים התורה מכוונת אותנו גם לזיכרון יציאת מצרים, ככתוב¹³: "וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים...".

לפי זה אפשר שגם מצות הקידוש מתחלקת לשני חלקים כעין אלו, שבתפילה מזכירים את השבת הראשונה שלאחר ששת ימי בראשית: "ויכל אלוקים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה"¹⁴, ובקידוש על היין מזכירים גם את יציאת מצרים: "זיכרון למעשה בראשית זכר ליציאת מצרים", ותוספת זו היא שמחשיבה את הקידוש כמצוה מן התורה גם לאחר שכבר נאמרה הברכה שבתפילה.

בהקשר הזה נראה להוסיף ולהסביר שבתפילה בתחילה אין לנו אלא להזכיר את השבת שמששת ימי בראשית, שעניין גדול הוא להאמין בבריאת עולם, שכל הכופר בה נחשב ככופר בכל התורה כולה. ולפי זה יש לומר שהגדרת הקידוש שבתפילה היא בהצהרה של אמונה בעיקר הדת.

לעומת זאת הקידוש שעל היין (שנעשה סמוך לסעודה) מתחבר כאמור למצוה של עונג שבת, שזו מצוה מיוחדת לעם ישראל שיצא ממצרים וקיבל את השבת, עליה נאמר: "ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם"¹⁵.

אות זו באה להבליט את האופי המיוחד של עם ישראל, שהחיים הטבעיים שלו הם חיים שיש בהם תורה ומצוות, ובמסגרתם של חיים אלה יש גם כמובן הנאה ועונג, כאמור:

11. או"ח סימן רעא. 12. פסחים קיז, ב. 13. דברים ה, יד. 14. בראשית ב, ב. 15. שמות לא, יז.

”אז תתענג על ה'”¹⁶. ואין כמו הקידוש שעל היין במקום הסעודה, אשר מראה איך הדברים מתממשים למעשה בביתו של כל יהודי.

16. ישעיהו נח, יד. וכן אומרים בקידוש.

המצווה היחידה בשבת - דיבור

וזהו "אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם ששת ימים..." רצה לומר, שמצוה שצוה ה' בשבת למצות עשה, דהיינו לעשות אותם דוקא - הם רק אלה ה'דברים'; רצה לומר, דיבורים. שנצטוינו לאמר הקידוש בשבת בדיבור - זהו מצות עשה של שבת. הגם שסעודת שבת גם כן מצוה, אבל לא נמצא להם רמז בתורה בעשרת הדברות, רק קודם מתן תורה בפרשת המן שכתוב: (שמות ט"ז, כ"ה) "אֲכַלְהוּ היום כי שבת היום..." שדרשוהו חז"ל על שלוש סעודות, ואחר זה לא נמצא בתורה רמז לסעודת שבת. על כן לא מצינו שום מצות עשה של שבת יהיה נרמז בתורה רק הקידוש בדיבור פה בעשרת הדברות עצמם, כנ"ל.

"מאור ושמש" ויקהל 'קידוש וסעודה'

שלום עליכם

ממנהגנו שאנו אומרים שלום עליכם בכניסת שבת, משום שני מלאכי השרת, המלווים לו לאדם בערב שבת מבית הכנסת לביתו (שבת קי"ט, ב'), נראה לכאורה סתירה למש"כ המפ' באו"ח סי' ג' סעיף א', שעכשיו לא נהגו לאמר התכבדו וכו' מפני שאין אנו חשובים כ"כ שילוו אותנו מלאכים. אבל י"ל שהמלאכים תמיד הם מכוח זכות מצות תפילין, וכמ"ש וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך אלו תפילין שבראש (ברכות ו', א'), ודווקא הם שהיו נזהרים בתפילין כל היום היו צריכים לומר התכבדו וכו' ומי שאינו נזהר בזה אינו צריך, וי"ל שבשבת, כיוון שהוא לאו זמן תפילין, מכוח שהוא בעצמו אות, א"כ הזכות שיש מצד התפילין יש ג"כ מצד השבת בעצמו, ואז י"ל ג"כ מלאכים, ומשום כך אנו אומרים שלום עליכם.

הרב אברהם יצחק הכהן קוק עולת ראייה ב' עמ' לט